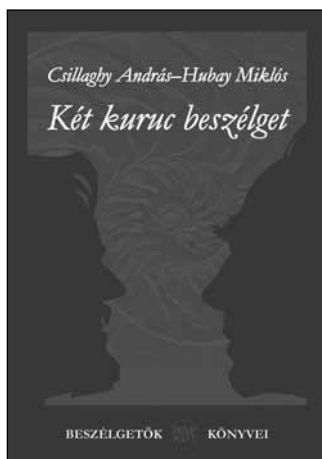

Csillaghy András–Hubay Miklós

Erdély és a Felvidék: valóság és mítosz

Nyolc fejezet áll készen bő esztendeje, hogy a Napkút Kiadó gondozásában a Beszélgetők Könyvei sorozatban az olvasókhöz jusson a könyv, amelyben a két kiváló elme választott témáikban gondolatokat cserél, emlékeket idéz szellemesen, nemesen. A nyolc fejezet – maga a teljes kötet, de a szöveg még benne: finomul, érik. Őszel, reméljük, a könyvesboltokba kerülhet.

Csillaghy András: A Felvidék és Erdély múltjáról, jelenéről és jövőjéről beszélgetünk. A Felvidékkal kezdem, mert érdekes módon, mondom, ez egy szabad kőműves társaság, amely ide menekült, vagy ide emigrált Magyarországra, illetve Budapestre. Ebben a közösségben számtalan család van és sok érdekes ember. Pongráczékat és Belopotoczkyékat említeném először, velük kapcsolatban van egy családi anekdota is.

Hubay Miklós: Mondd el!

Cs. A.: Mindjárt elmondom az anekdotát, előbb azonban hadd soroljak fel még egy-két nevet. Elsőként Szluha Mártont említem, aki nagy tudós, család-fakutatásokkal foglalkozik. Most adott ki egy hatalmas kötetet a felvidéki nemes családokról. Rendszeresen és módszeresen dolgozza fel a magyar családok történetét, az összes volt felvidéki, most szlovákiai megyék nemességének történetét. Két-két megye családtörténetét adta ki két-három évenként. Mára már hatalmas anyagot gyűjtött össze. Az utolsó kötet nemrég látott napvilágot, amelyben az én családom is szerepel: a pacséri Csillaghy család, és Sámuel ükapám – meg a többi család is, amelyeknek szláv nevük van, mint pl. Szluháék, Okolicsányiék, Ambrózyék, Meskóék és így tovább.

H. M.: Hát az Ambrózy is szláv név?

Cs. A.: Az Ambrózy felvidéki név, vagy mint most mondják, felső magyarországi név. A család olasz eredetű. Régen, még a reneszánsz kor előtt menekültek ide. Az Ambrusból a késő latinban Ambrósius, Ambrósii lett. Lombárdiában nagyon elterjedt név. Milánó védőszentje pl. Szent Ambrus, Ambrósius.

H. M.: Sőt, valamikor még úgy írták a nevüket, vagy volt a családnak egy olyan ága, amelyet az én gyerekkoromban Migazzi-Ambrózynek neveztek. Migazzi-Ambrózy kötőjellel írta. Ez azért maradt fent az én emlékezetemben, mert gyerekkoromban csúfolták.

Cs. A.: Igazi vagy nem igazi?

H. M.: Bocsáss meg ezért, de az anekdotákban továbbélő történelem is a história egyik ága.

Cs. A.: Ez adja az ízét a történelemnek. Időnként beleütközöm valamelyik felvidéki, félig tót, félig magyar névbe, és akkor derül ki, hogy ők is a rokonaink szegről-végről. Az ükanyám Meskó Julianna volt. Könyörgő levelet írt az osztrák vezérkar főnökének, Haynau tábornoknak, hogy fiát, Csillaghy első Józsefet kimentse a fogságból. A felvidéki nemes hölgy kérése meghallgatásra talált. Mivel József dédapám ismert és jelentős családból származott – az egyik rokona tudomásom szerint Mária Terézia magyar testórságába tartozott –, Haynau kiszabadította a fogságból, ahova még 1848–49-ben került, nagyon fiatalon, alig húszéves korában.

H. M.: Mint magyar hazafi?

Cs. A.: Mint magyar hazafi, persze.

H. M.: Osztrák fogságban.

Cs. A.: Részt vett a Habsburg-ellenes harcokban. A Meskó név bizonyosan szláv név, szlovák; az ükapám, pacséri Csillaghy Sámuel fia volt. Sámuel nagyon érdekes korszakban élt. A fiatal nemesek akkortájt Pozsonyba jártak rendszeresen. A pozsonyi színházakban Mozart első előadásait hallgathatták. II. Józsefnek – aki az egyik legokosabb Habsburg volt az egész Habsburg család történetében – és felvilágosult ideológiájának sok híve volt. Aztán ez a Kalapos király kitalálta azt a hülyeséget, hogy a magyar nyelv primitív nyelv, ahogyan a szlovák nyelv is primitív nyelv. Ez ellen lépett fel Széchenyi azzal a programmal, hogy meg kell újítani a magyar nyelvet...

H. M.: Széchenyi is akkoriban tanulta.

Cs. A.: Igen. Akkor ezek biztos Széchenyi-pártiak lettek. Sámuel később fontos személyiség lett: az Árva megyei uradalom vezérigazgatójaként ő végezte az adminisztratív munkát és ő kezelte az egész megye vagyonát. Az egykori vezérigazgató pénzügyminiszteri teendőket látott el Árva megyében. Ilyen igazgatók voltak Turzóék, az Esterházyak, szóval ebben a tisztségben többen is nagyon-nagyon jól szerepeltek. Ez a Csillaghy Sámuel valószínűleg Mozartot is ismerte és szerette, és német nyelvű könyveket olvasott. Ekkor jelentek meg Kant nagy metafizikai művei, és kicsit később, de még mindig ebben a korban Hegel első munkái. Mind a XVIII. század végi, mind a XIX. század eleji műveket jól ismerték. Akkor még nem létezett az a kérdés, hogy ki tót és ki magyar. Ez a probléma valószínűleg II. József intézkedései következtében született meg. Belopotoczkyékről az unokatestvéremtől, Csillaghy Pistától hallottam; az ő édesanyja, az én Sári nagynénem ugyanis Belopotoczky volt: angyali úriasszony, nemes lélek, csodálatos ember! Ez a család – talán te is emlékszel – lengyel hercegi család volt, amelynek az egyik ága Árva megyében telepedett le, és itt kerültek rokonságba a Csillaghyakkal. A két Belopotoczky fivér közül Gáspár magyarosította a nevét (ahogy mi is Hviezdából Csillaghyak lettünk): a *belo* 'fehér' és *potok* 'patak' összetételi elemeket magyarra fordítva jutott a *Fehér-*

pataki névhez. Így lett ő Fehérpataki Gáspár, az öccse azonban Belopotoczky maradt. És milyen különös: a szláv nevűből (a Belopotoczkyból) magyar hazafi lett, akinek különösen 1848-ban jutott nagy szerep, a magyarított nevű Fehérpataki Gáspárból pedig szlovák hős lett. Ő alapította meg Alsókubinban az első szlovák színházat az 1830-as években. Fehérpataki néven lett kiemelkedő szlovák értelmiségi; nyolcvanévesen halt meg, 1874-ben. Ebben a részben magyar, részben szlovák családban gúnyolódni kezdtünk a tótokon. Ebből a korszakból származik az a számtalan magyar szólás és közmondás, ami a tótokat csúfolja. Nem akarok ocsmány idézeteket mondani, de hát az híres...

H. M.: ...A kása nem étel.

Cs. A.: Igen, a kása nem étel. Vagy az az ocsmány kelet-európai szóláshasonlat, hogy *Bassza, mint tót az anyját* vagy *Válogat, mint tót a vadkörteben*, *A tót is megnyugszik, mikor a fáról leesik*, *Jóllakott, mint a tót karácsony estén*, és még számtalan más is. De hát a tótok is mindig gúnyolódtak a magyarokon. Lóvy Árpád írja a híres etnográfijában (amely „nagy gyermekek számára” készült): *Házat épít és rombol. Krumplit eszik a tót, / habár fekve baszik, ember sohasem vót.*

H. M.: Diákkoromban valóban hírhedtek voltak Lóvy Árpád efféle obszcén rigmusai. Bár inkább csak akkor, ha a Víg utcai kuplerájokba kirándultunk. Jó volna azt hinni, hogy ma már a magunkfajta vénemberek is elfelejtették ezeket a jóízű ocsmányságokat. Hát nincs az elménknek valami jótékony öntisztulása?

Tűnődésre érdemes az, hogy lám, te is tudod még idézni őket és én is emlékszem rájuk. Minden rigmusa valamilyen idegen nép ordenáré kigúnyolása. Szégyellem, de én is tudok idézni: „Tenger ellen épít a hollandus falat, s röptében bassza meg a besózott halat!” Na, mit szólna ehhez a költői szürrealizmushoz? Ebből aztán lemérhetjük, hogy milyen mély gyökerei vannak a xenofóbiának.

Cs. A.: Ennél sokkal ötletesebb versei is voltak Lóvynek. De hát azért a tótok örökzöld téma volt a magyarok számára, ahogyan fordítva is. Van egy tréfás anekdota, amelyet azért szeretek, mert nyelvészkedés is van benne: amikor az ősmagyarok berontottak a Kárpát-medencébe, raboltak, gyilkoltak, és kifosztották a tót házakat. Egy alkalommal a fosztogatások után a tót gazda utána-szólt a távozófélben lévő magyarnak: *Szober szí aj tó*. A *szober szí* azt jelenti: 'vidd el', az *aj tó* pedig azt: 'ezt is'. És akkor a primitív magyar – ahogy a tót mondja – megtanulta, hogy létezik ajtó, elvitte az ajtót is, és azóta *ajtónak* hívja az *ajtót*. Szóval, gúnyolódtak mind a ketten. De tragédia nem származott mind ebből sokáig; az édesapámat meg az unokatestvéreimet, akik Árva megyében éltek gyerek- és fiatalkorukban, nagy tiszteletben tartották, függetlenül attól, hogy az egykori főúri család egyre inkább elszegényedett. Tótul is, magyarul is tudtak. A faluban, Isztebnében, a mindennapi életben inkább a szlovák nyelvet használták, mint a magyart. Ma azonban egyfolytában dúl az ideológiai háború és az etnikai gyűlölet. A saját bőrömmön tapasztaltam! Ha valaki Pozsonyban magyarul szólal meg valahol, pl. egy könyvesboltban, ahol történetesen az eladó maga is magyar vezetéknevű, gúnyolódba néznek rá. Amikor dékán voltam az udinei egyetemen, szerettem volna létrehozni egy szlovák lektorátust. Akkoriban éppen Udinében tartózkodott egy magyar származású (és nevű) szlovák

leányzó, Anita, aki jól tudott szlovákul. Mérnöki diplomával rendelkezett. Elsősorban szakembereket akartunk alkalmazni a lektorátuson, mert ez a képzés elsősorban praktikus célokat szolgált volna. A tervünk kudarcba fulladt, mert a szlovákok nem támogattak bennünket, olyannyira nem, hogy még ezt a magyar vezetéknevű hölgyet is elüldözték az egyetemről. Ezzel csak azt sikerült elérniük, hogy az udinei egyetemen azóta sem tanít szlovák nyelvet senki: se magyar, se szlovák tanár.

H. M.: Mi bajuk volt vele?

Cs. A.: Természetesen az, hogy ez a hölgy – szlovák állampolgársága ellenére – magyar. Ragaszkodtak ahhoz, hogy ők küldjenek valakit Udinébe, „echte” szlovákot, mert csak ebben az esetben garantálható a hazafiság és a lektori teendők teljes körű ellátása. Leginkább Anita magyar családnéve zavarta őket. Hihetetlen, hogy mit ki nem találtak céljaik megvalósítása érdekében! Még a pozsonyi olasz nagykövetségen is próbáltak érvényt szerezni akaratauknak. Végül a római olasz egyetemi Oktatásügyi Minisztériummal együttműködve sikerült megfúrniuk ezt a pozíciót. Akkoriban én voltam a dékán, ezért még engem is sértegettek, rajtam is „fogást kerestek”, mondván, hogy bizonyára én is a magyarokat támogatom, ezért választottam szlovák lektornak egy magyart. Belefáradtam a sok huzavonába, és úgy döntöttem, hogy le van tojva az egész ötlet. Az Udinei Tudományegyetemen az idegen nyelvek karán, ahol a szláv nyelvek közt az oroszról kezdve a lengyelig, a szlovéntól a horvátig, csehig, szerbig sok nyelvet tanítanak, a mai napig nem létezik szlováknyelv-oktatás. A kar is megundorodott ezektől a manőverektől. Azok a diákok pedig, akik szlovákul akarnak tanulni, vándoroljanak egy másik olasz egyetemre! Az olaszok nemigen hagyják, hogy mások leckéztessék őket, mások mondják meg, mi történjen pl. egy egyetemi karon. Ha jól tudom, még mindig folytatódik a csendes háború. Szerintem ez nagyon gusztustalan viselkedés, nem való és nem méltó a mai Európába. Van egy 83 éves nővérem, Csillaghy Magdolnának hívják, Pozsonyban lakik. Imádom, olyan aranyos. A férje egy Boor nevű szlovák, aki egyetemi tanár volt. Magdának három „szlovák” gyereke lett, a háromból kettő még az 1968-as nagy prágai események után nyugatra disszidált. Magda szerint – persze „szlováknak” érzi magát – a nemzetiségi villongásoknak csak az Egyesült Európa szabhat gátat. Az tény, hogy a magyarok mindig gúnyolták a tótokat, szerintem nem is teljesen indokolatlanul. Magyarország Trianon miatt elveszítette a hegyek koronáját, azokat a csodálatos hegyeket, amelyek a Felvidék vagy az akkori Felső-Magyarország egyedüli vagytonát jelentik. Magyarország nagyon sokat veszített. A szlovákok magyarelles politikája az Európai Unióba való közös belépésünk óta sem csillapodott, sőt, mintha erősödött volna. Milyen kellemes és kényelmes volna ismét békében élni egymással, egymás mellett, úgy, ahogyan az én szüleim, nagyszüleim éltek Isztebnén. Tótul is, magyarul is beszéltek, természetesen németül is, franciául is tudtak, hiszen a francia nyelv képviselte a nemzetköziséget, a legjobb európai kultúrát. Aki sokat utazgatott és igényes volt, az spanyolul és angolul is megtanult. A felvidéki nemesség nemzetközi és kozmopolita társadalom volt. Ezeknek a családoknak a Budapesten élő utódai, leszármazottai mind okos, tehetséges, magas pozícióba jutott, nagy műveltségű emberek. Velük mindig nagyon jól érzem magam a családi összejöveteleken, amelyeken mindig nosztalgiával gondolunk a

Felvidékre. Nem tudom, miért veszik rossz néven a mostani szlovákok, hogy mi szeretettel gondolunk Felvidékre, illetve Szlovákiára. Mintha fegyverrel vagy atombombával vagy valami ilyesfélével akarnánk visszaszerezni mindent, ami hülyeség. Megmaradunk mi nyugodtan, mint „felvidéki hontalanok”: többen is minősítenek így manapság.

H. M.: Már az is bántja őket, hogy magyarul továbbra is Felvidéknek nevezük a Felvidéket, és Pozsonynak Pozsonyt. Hogy milyen fokú érzékenységgel kell kölcsönösen számolni!

Nem esett ez jól annak a szlovák barátomnak sem, aki a kapcsolatainkat mindig odaadóan, szívből ápolta. Arról beszélt, hogy a diplomáciai kapcsolatainkban feszültségek vannak: „Nem csoda, ha ez van. Ha ti mindig felvidékeztek.” Azt kellett éreznem, hogy egyáltalán az a baj, hogy Felvidéknek emlegetjük a történelmi Magyarországnak azt a részét, amit a XVI. században Bornemisza is így említ feledhetetlenül szép dalában, a *Cantio optimában* „Felvidéket bírják az kevély németök”.

Most már ezt a verssort is írjuk át?

Vigasztalásul egy másik apróságot hadd idézzek. Madách Imre egy levelére emlékszem, még tán nem is találkozott Arany Jánossal, még tán csak leveleztek, akkorról való ez a levél, amit idézni akarok. Ír Arany Jánosnak Szalontára, s azt írja neki, hogy milyen kár, hogy nincs ott Sztregován, mert a kert aljában most olyan szépen énekel egy tót legény, kár, hogy nem hallgatja őt a Toldi költője... Minden ellenézés nélkül tudta élvezni a másik nép szavát, dalait, lelkét, szellemét. Érezhetően: elandalodva. Mostanában pedig arról szólnak a hírek, hogy nézzen előbb körül az, aki magyarul szólal meg Bratislava utcáin.

Cs. A.: Én mindig úgy gondoltam, hogy a magyar nemzetnek nem szabad nem kozmopolitának lennie. Ezért tartottam meg az egész finnugorság mitológiáját, azt, hogy a közös uráli, finnugor korszakhoz akarjuk visszavezetni a magyarok eredetét, mert a magyar nemzet mindig kozmopolita nemzet volt szükségszerűen. 6000 évvel ezelőtt lehetett egy közös finnugor kultúra, ugyan még nagyon kezdetleges, szinte kőkorszaki körülmények között élő vadászó, halászó társadalom, amelyben az *ős*, a *hal*, a *szem*, a *felhő* stb. szavak közösek voltak, de aztán jött a török korszak, amikor törökségi népekkel találkoztunk, és megtanultuk tőlük a földművelést, a szőlőművelést, a bortermelést, az állattartást és egy csomó más érdekes dolgot, és átvettük a harcmódorukat is. A bizánci császárok szerint törökök voltunk. Aztán ott vannak az onogur *ongárok*, amelyek a Kr. u. 700-as évekből származó orchoni feliratokon szerepelnek. Aztán a magyarok letelepedtek a Kárpát-medencében, ahol szlávokkal találkoztak, aztán idővel olaszokkal, érkeztek ide franciák, németek, de mindezt évszázadokon keresztül tüneményes finomsággal tudták kezelni az Árpád-házi királyok és mások is. Aztán jöttek a Habsburgok, akik – lehet, hogy magyar nyomásra – mindent elbaszarintottak. Amikor létre akarták hozni a kettős monarchiát, amelyben a magyarokat igyekeztek kiemelni a többiek rovására, abból baj lett. Ebbe a kettős monarchiába beleugrottunk mindnyájan, mintha...

H. M.: Méghozzá az utolsó előtti pillanatban.

Cs. A.: Igen. Az utolsó előtti pillanatban. Amikor már komoly jelek voltak, hogy az egész dobostorta szétesik szeletekre. Utána mindegyik a maga sorsát próbálta igazítani. Ezt próbálták utánunk Jugoszláviával, és ez csak kár-

örömöt okozhat. Ők valami kisebb déli pánszláv egységet igyekeztek létrehozni, de az sem sikerült. Mert minden népnek megvan a saját büszkesége, hagyomány, nyelve. Nyelvújítást mindenki ki tudott találni magának, ahogy időnként nem létező ősöket is. Költők is akadtak. Intelligens emberek természetesen ott is sokan voltak. Jelentős zeneirodalmuk ellenben nem, ahogy a festészetük is meglehetősen primitív volt. Ha nem lettek volna a felvidéki magyar családok, magyar nemesek, akkor ma szlovák festészet tán nem is létezne. Elég, ha benéz az ember a különböző múzeumokba. A dédapám és dédanyám portréja Csillaghy I. József és Ambrózy Csillaghy Anna, viszont egy híres, kiváló szlovák festőtől származik.

Egy Bohuny nevű híres szlovák portréfestő festette. Aki szinte kizárólag magyar témákkal foglalkozott. Természetes volt, mert a magyaroknál volt a pénz, a hatalom. Szerintem nekünk is kéne tennünk egy lépést hátra, lehet hogy a Trianon utáni megcsonkítás valamennyire kijózanított minket, vajon miért jövünk zavarba az őseink földjén, ott, ahol ők éltek, nevelkedtek, szerettek, gazdálkodtak, dolgoztak, ha odalátogatunk.

H. M.: Miért? Vagy miért nem?

Cs. A.: Mert kiutáltak minket. Újabban már a magyar vezetékneveket lefordítják szlovákra, szlovákosítják. Például feltűnt, hogy a románok *Hunyadi Jánost*, *Janko de Hunedoarának* nevezik. Én rossz néven veszem, ha az ősi magyar családneveket lefordítják szlovákra vagy akár románra. Filológiai helytelen. Úgy szerepelnek, mintha azok eredetileg is szlovákok lettek volna, pedig azok ottani magyar családok voltak: magyarul és szlovákul beszéltek, ott éltek, azt a vizet itták, azt a táplálékot ették, azokat a nőket szerették, azokkal szeretkeztek, azoknak csináltak gyerekeket, úgyhogy ez ugyanabba a kozmoszba tartozott bele. Érdekes, hogy amikor az ógörögök kolonizálták a különféle városokat Kis-Ázsiában, vagy bárhol...

H. M.: Vagy Dél-Olaszországban.

Cs. A.: Azok mindegyike büszkén megtartotta az identitását. Még most is van olyan része Olaszországnak, amely büszke arra, hogy görög származású, görög kolóniából fejlődött. Nápolynak a neve is görög maradt. Isztambul neve, „Eis-ten-polin” pedig szintén görög eredetű, 'a város felé' jelentésű útmutató középkori táblából származik. Senki nem szégyelli, senki nem akarja letagadni görög származását, mert az emberek büszkék görög származásukra. Nem tudom, miért tagadják a szlovákok, hogy korábban azon a területen magyarok éltek.

Annyira szégyenletes volna a magyar identitás, a magyar hagyományok, vagy annyira rosszul viselkedtek volna a magyarok az évszázadok folyamán? De ez jellemző Erdélyre is. A napokban viszont annak lehettünk szemtanúi a tévében, hogy Koszovó függetlenségének kikiáltásával kapcsolatban Koszovó vezetősége a rendet egy vegyes, félig albán, félig szerb rendőri felügyelettel próbálja biztosítani. Az albánok – annak ellenére, hogy a szerbek kisebbségbe kerültek – igyekeznek tiszteletben tartani a kisebbség jogait is. Ez, amíg tart, Európához méltó.

H. M.: Ehhez a kérdéshez én is hozzáfűzném a kérdésedre fel-feltámadó, persze nem jóízű emlékeimet. Hadd mondjam még meg, hogy Olaszországban, Firenzében, a szabad választással élve különféle, más szakokon tanul

fiatalok is egyre-másra felvették a magyar irodalmat is, hogy belekóstoljanak a nyelvbe, vagy még inkább egy olyan költészettel ismerkedjenek meg, amilyenről mindaddig sejtelmük sem volt. Egyszer a románul is tanuló egy-két diákom magyarázza nekem – Bartók és Kodály népdalgyűjteményeiről volt szó –, hogy a magyar zeneszerzők ellopták a román néptől a dalait. A román professzor kollégámtól hallották ezt. Röstelltem volna még vitatkozni is velük Kodály és Bartók becsületéért. Megpróbáltam felidézni magamban a *Cantata Profana* szép szövegét, amelyet Bartók is, Gulyás Pál is áhítattal fordított le románból. És aki ezt hallja Magyarországon, tisztelettel hajt fejet a román géniusz előtt. Mint tette ezt maga Bartók Béla is, alig egy évtizeddel Trianon után. És, látod, itt van az asztalon egy fiatal költőnek két könyve – tegnap kaptam. Az egyik egy *Profán Kantáta* című verssel kezdődik, világos utalással a román kolindára. És milyen nagy vers! Nem győzők betelni vele. A másik tanulmánykötet – ebben egy egész fejezet foglalkozik ennek a kolindának elevenbe vágó huszonegyedik századi aktualitásával. És a fiatal költő Véghelyi Balázs idézi itt legnagyobb magyar költőkortársainak, Juhász Ferencnek, Csoóri Sándornak gondolatait, amelyek szintén a szarvassá változott fiúk román legendájából kristályosodnak tovább korunk egyik legemblematikusabb képleteként. Hát ilyen tolvaj fajzat vagyunk mi!

De azt szeretném, hogy ezen túllépjünk: a xenofóbia korszakain. Nagyon nehéz. Nagyon nehéz, de meg kéne próbálni. Eszembe jut megint egy példa. Párizsban, már nem is tudom, hogy milyen alkalomból, az Európa Házba megyünk, a Marais-ban van, egy nagyon szép, régi palota. Fejtő Ferenc vezetése alatt, Konrád György meg én vitanapot tartottunk a Francia Írorszövetség rendezésében. És ott ülünk abban a nagy, hatalmas teremben, az Európa Házban, és úgy látom, hogy a terem túlsó végében egy hosszú szakállú ember képe néz vissza rám a falról szűrős szemmel. Messze ültem tőle a dobogón. Ki az ördög lehet ott ez a szakállas ember? Olyan ismerős. Aztán valami kávészünet alkalmával odamegyek, és nézem. Csak ugyanaz, akit gondoltam. Apponyi Albert. Hogy kerül Apponyi Albert a Marais-ba, az Európa Háznak nevezett intézmény falára? És a következő feliratot olvasom: „X. Y. szlovák hazafit, aki Amerikában küzdött az önálló Csehszlovákiáért, a rózsahegy-i gimnáziumból Apponyi Albert magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter távolított el.” Tehát 100 évvel, vagy nem tudom, mennyivel az eset után, ott van, mint egy szeggyentáblán kitéve Apponyi Albert, mert ő volt a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter, amikor a rózsahegy-i gimnáziumból kicsapták azt a kis szlovák hazafit. És ez a kizárásdi folytatódik. És az, hogy csalánkiütést okoz a szomszéd nép szava. És nem szívbeli örömet. A nagyváradi Bethlen Gábor-szobornál is az volt a baj, hogy keresztnevként nem Gabrielt vésték rá, hanem Gábort. Micsoda ramazuli kerekedett ebből! Hiába ragasztották le fekete leukoplaszttal a botrányt keltő keresztnevet, a súlyos büntetés árát amerikai adományból tudták csak kifizetni a megbírságolt váradi magyarok.

Cs. A.: Nekem volt egy fiatalkori szerelmem, egy csodálatosan szép és kedves szlovén lány. A velencei egyetemen tanult szláv nyelveket. Szláv neve volt, úgy hívták, hogy *Neva*. A fasizmus alatt azonban a *Nivea* nevet kapta (ahogyan a krém is hívják), amely a latin *nives*re, a 'hó'-ra utal. A *Neva* pedig a folyóval van kapcsolatban Így lett szegény *Nevából Nivea*. A kérdésedet, tudniillik mi-

lyen gyökerei vannak ennek a perverz ösztönnek az emberi létben, izgalmasnak tartom. Nem visszatérő „fasisztizáló” hajlam?

H. M.: Nekem túlságosan felületes, brutális és célra nem vivő dolog az, hogy azt mondom, faszizmus. Nem, ez valami mély emberi tudatunkban van.

Cs. A.: Nem, nem. Félreértés. A fasiszta olasz állam csinált egy szláv Nevából egy rossz olaszos Niveát. Ez brutális. Ha az ösztönöket a civilizáció nem tudja ellenezni, és az adminisztratív intézkedésben eluralkodnak a brutális ösztönök, akkor ez az, ami brutális. Elnézést. Nézeteltérésünk van. Én nem tartom rossznak, ha kimondom. Sovinizmusnak vagy félrevezető patriotizmusnak is lehet az alapja, de amikor a hatalmat kihasználja az intézkedés, akkor már egy kicsit arra az olasz, szerencsétlen korszakra és intézkedéseire emlékeztet. Vagy nem? Ezt kéne nekik meggondolni.

H. M.: Úgy érzem, cséphadaróval megyünk valaminek, amit...

Cs. A.: Várjál, várjál! Nem válaszoltam a kérdésedre. Abban az időben, amikor pszichológiával foglalkoztam, a természettudományokkal is kapcsolatba kerültem, pl. a neurológiával. Felfedeztem néhány érdekes dolgot, többek között azt, hogy van egy amigdala (mandula) nevű mirigyünk, amely egyfolytában – alvó és éber állapotban egyaránt – működésben van, ez pedig a félelem mirigyje.

H. M.: A mandula?

Cs. A.: Nem, amigdalának hívják, a mély agyban van.

H. M.: Tehát nem az, ami a torokban.

Cs. A.: Nem, nem. Ez az amigdala felébreszt bennünket a legmélyebb álmunkból is, ha valamilyen gyanús, szokatlan zajt hallunk. Már korábban elmeséltem, hogy ha az egerek kalitkájába betesz az ember egy másfajta egeret, azt egyszerűen felfalják a társai, mert idegen. Az idegen egértől megriadnak a fajtársak, és ezért is a amigdala a felelős. Az idegen mindig félelmetes. Ez állati eredetű ösztön, leküzdhetetlen állati eredetű ösztön, amely uralkodik rajtunk, mint ha betörne valaki a lakásunkba...

H. M.: De a civilizáció azért sok csodát csinál.

Cs. A.: ...az emésztést elősegítő savak, a perisztalszis a gyomrunkban és a hasunkban, az erek, a vérkeringés a fejünkben és a testünkben, ez mind az állati mivoltunkra utal. Ennek érdekes jelei maradtak fenn. Valaha foglalkoztam a kínzással és annak nyelvi megnyilvánulásaival. Annak a kifejezésnek például, hogy *szúrja a szememet valami*, érdekes illusztrációját adja Dürer.

H. M.: Az a nő szemet szúr!

Cs. A.: Dürer lerajzolta, amint egy zsoldos kiszúrja a püspök szemét egy nagy fúróval. Gyönyörű, de meghökkentő metszet! Sok más kifejezés is fennmaradt például a pellengérral vagy a kannibalizmussal kapcsolatban.

H. M.: *Ennivaló ez a gyerek!*

Cs. A.: Igen. *Ennivaló!* Ez is fennmaradt. *Ennivaló ez a gyerek!* És miért nem esszük meg a gyereket mégsem?! Mert időközben civilizáltak lettünk. Bizonyos mértékben a kutyák is civilizálódtak. A kutyák nem eszik meg, legtöbbször. A civilizáltság kétértelmű, hiszen az ösztöneinkkel folytatott háborúskodó hajlamunkat is jelenti.

H. M.: Csak hogy kedves legyen az embernek, a legképtelenebb dologra képes a kutya. Madáchnál, mikor a jövő társadalmát mutatja a falanszterben,

akkor a tudós a kitömött kutyára mutat, és azt mondja: „Képzeld el, hogy ez az állat képes volt arra, hogy az embernek a leghülyébb ösztönét magáévá tegye, a magántulajdon fogalmát.” Kész. Ez csak egy Madách-idézet.

Cs. A.: A civilizáció azért küszöbölt ki egy csomó ösztönt, mert antiökonomikus. Mert nem racionális. Mert veszélyeztette vagy lelketlenné tette a társadalom kényelmét, nyugalmát. Az is ösztön, hogy valaki álmában felkel és felmászik a háztetőre, vagy éjszaka nem talál ki a WC-re, és a WC helyett – jobb híján – az előtte lévő iskolatáskájába pisil. A tudatalattijában benne volt az a civilizált ösztön, hogy akárhová nem pisilhet, valamibe kell pisilnie: ebben benne van az ösztön és a civilizáció is. Ez valóban megtörtént. Sokszor jobban szeretnénk kézzel, és nem késsel-villával enni, nem akarjuk visszatartani a bőföggést, a kényelmetlen szagokat és zajokat, de mégis visszatartjuk. Nem azért, mert jólneveltek vagyunk, vagy mert Viktória királynőnek így tetszik, vagy Mária Terézia királynő ezt vagy azt írta elő nekünk. Nem! Azért tesszük, mert így racionálisabb a társadalmi életünk. Egy csomó állati ösztönt leküzdöttünk, kivéve azokat, amelyek a félelemhez kapcsolódnak. Azok mélyebbek. Az élet fenntartásához fűződnek. És ha megijedünk, magunk is félelmetessé válunk.

H. M.: Ami a félelemhez kapcsolódik, arra nagyobb szükség van, mert az önvédelem, az ösztön, jobban védi önmagát.

Cs. A.: Igen. Szerintem ezért vagyunk a fajgyűlölet áldozatai is. Mert amikor egy néger vagy kínai arcot látok, akkor úgy vélem, hogy ferdén néz rám, ferde a mosolya is, tehát gyanús. Mit tudom én, mit takar az arcformája, az arckifejezése. Olyan fizionómiai jelek ezek, amelyek gyanúsak a számomra. Darwin tanulmányozta az emocionális arckifejezéseket, grimaszokat az állatoknál és embereknél is. Azt állítja, hogy ezek nagyon fontosak, mert ezekből sokkal többet tudunk meg másokról, mint a nyelvi közléseikből, a szóbeli kommunikációból.

H. M.: Amit most metanyelvnek is nevezünk.

Cs. A.: Igen. A metanyelv – tetszik, nem tetszik – a kommunikáció 65%-át teszi ki. Amikor a reklámokat tanulmányozzák és a reklám pszichológiáját próbálják feltérképezni, akkor nagyon jól tudják, hogy egy meztelen női fenék látványa sokkal inkább befolyásolja a vásárlókat, akár még a puding megvásárlására is jobban ösztökéli őket, mintha csak magát a pudingot vagy egy tejesporat mutatnának. Emlékszel a Fellini-féle *Dolce vita* című filmre?

H. M.: Igen.

Cs. A.: Az óriásplakátokon a dúskeblű Anita Egbert jelent meg fekvő helyzetben. A reklám szövege a következő volt: „*Bevete piú latte*” (‘igyál több tej!’). A római utcák annak idején tele voltak ezekkel a nagy, 6×5 méteres reklámtáblákkal. Mindez pozitív jellegű, de nagyon primitív ösztönökre utalt. Talán Anita Egbertnek lehet valami köze a szlovákiai dolgokhoz is. A magyarok külseje is más lehetett, mint a szlovákoké. Lehet, hogy csak azért féltek a magyaroktól, mert ők voltak az uralkodó osztály. A félelem általában fokozza a gyűlöletet. Az egyik alapösztönünk az önvédelem. De hát ez ellen most fellép a civilizáció! Mindig a *Politique de la Culture* jön előtérbe: nekünk kellene erre nevelni, buzdítani az embereket. Lépjenek túl ezeken a primitív ösztönökön! Mert az efféle félelem kísértetiesen hasonlít a kannibalizmusra, amikor az ember megette az ellenségét, egyrészt azért, hogy magába szívja annak az erejét, másrészt pedig azért, hogy az ne tudjon neki ártani többé.

H. M.: Igen, és nem múlik, amíg például egy olyan magas intézmény, mint az egyetem, amelynek a szellemi színvonala legalább egy jó arasszal följebb lehetne ezeknél az állati világból való impulzusoknál. Egy egyetem sem tud fölébe kerekedni ezeknek. A fiatal Ceaușescu odament Kolozsvárra, hogy betiltsa a Bolyai Egyetemet a Babeș mellől. Akkor még a friss magyar '56 volt az ürügy erre. És ezt személyesen az ifjú Ceaușescu vezényelte. Egy egyetem bezárható, ha ott az őslakók nemszeretem nyelvét használják. A magyar professzork mit tehettek? Kiűzve az egyetemről a vasúthoz vezethetett az útjuk. Szabédi László a vonat elé feküdt. Addig nem volt probléma, ha magyarul is kiírták egy tanterem falára, ahova magyar diákok jártak, hogy dohányozni tilos... Ma viszont – pedig milyen régen kivégezték már a Kárpátok géniusztát.

Cs. A.: Tényleg? Igen, szerintem ez komoly probléma, és nem szabad csak tiltakozni ellene!

H. M.: Látod, én ezt úgy mondanám: *megértve* tiltakozni ellene!

Cs. A.: Igen. Esetleg úgy, hogy megértse a másik, hogy milyen örültség, amit csinál.

H. M.: El nem tudom mondani, a legkedvesebb pillanataim közé tartozik az életemben az (ezt komolyan mondom), és úgy emlékszem vissza, hogy ma is gyakran dúdolom a dalt, hogy Gyulán az anyámnak udvarolt egy nyilván román származású ügyvéd. Éjjeli zenéket adott neki. Balatonfüredre mentek nászútra. Most ott jártam, próbáltam felidézni. Gyerekkoromban mindig Balatonfüredről mesélt az anyám, hogy az milyen szép. Ez a román ügyvéd – biztos, hogy román volt, mert a gyulai román templomban volt az esküvőjük – hamar meghalt. Megmaradt utána egy lobogó, amelyről rájöttem, hogy ő '48-as képviselőjelölt volt. Tehát közben '48-as magyar hazafi. De magyarul is írt verseket, egy kötet kéziratos verse megmaradt, és románul is írt verseket. Az anyám sokszor énekelt egy román dalt, első férjének magyar fordításában. *Stitunak* hívták, *tudod-e*. Ő fordította magyarra, és a cigány még gyerekkoromban itt-ott játszotta. A szövege így van: „Emlékszel-e, amikor megláttál, elfordultál, amint jövel, feledve már a múltak álmát, és róla csak szívünk regél.” Gyuláról feljárt Váradra, és ott a váradi székesegyház karnagyával találkozott. Veleznainak hívták, dalokat szerzett, és énekelt a dalokat, amelyeknek a férje szerezte a szövegét és a Veleznai. Amikor Bukarestben voltam, írószövetségi delegációt vezettem. Ott román írókkal vacsora után nótáztunk is, és én elkezdtem ezt, hogy ismerik-e, és hát persze mind belekapcsolódott. Volt egy olyan pillanat, amikor megérezttem, hogy van az ember szívében, zsigereiben nem csak arra hajlandóság, hogy az idegent félelmetesnek tartsa, hanem örüljön annak, hogy ugyanazt énekli két különböző nyelven. Mert akkor én ott énekeltam magyarul, ők pedig románul énekelték ugyanazt a dalt. Amit hát az anyám első boldog házasságában a férje szerzett át magyarra.

Cs. A.: Nagyon szép történet. A német származású és német kultúrájú Liszt Ferenc, akinek az ereiben lényegében magyar vér csordogált, annyira bele-szeretett a magyarságába, hogy a *Magyar rapszodiák*ban megpróbálta megörökíteni a magyar nép korális érzéseit – de valamennyire a cigányokét is – a romantikus ideológiának megfelelően. Újabb hobbim, hogy gyűjtöm a magyar népdalokat, és próbálom lefordítani őket, hogy az olaszok ne csak Bartókot és Kodályt ismerjék, hanem a népdalainkat is.

H. M.: Műdalok vagy népdalok?

Cs. A.: Népdalok, de tulajdonképpen, mi a tényleges különbség? A népdal, a cigánynóta, a sláger nagyon keveredik az emberek tudatában. Liszt Ferenc *Magyar rapszódái* népi, illetve cigány motívumokból születettek. Ezt le is írta könyvben Liszt Ferenc. Ezeket a dallamokat aztán ő hihetetlen ügyességgel átdolgozta. A *Magyar rapszódák* persze a zeneirodalom egyik világhírű műve lett, amelyről azt mondja a legtöbb zongorista, hogy ez csak magyar művészeknek való, mert csak ők tudják autentikusan előadni, tudniillik olyan ügyesség, virtuozitás, digitális képesség kell hozzá, hogy ezt akárki nem tudja eljátszani. Az egyik zongorista barátom azt állítja, hogy bizonyára Liszt is másképp zongorázta el esténként az I. vagy a IV. rapszódát, mint ahogy leírta. Ugyanis a variációkat mindig másképp érzi az ember, és másképp interpretálja. A napokban olvastam egy Szlovoda nevű szláv származású, amerikai nyelv- és zenepszichológusnak a könyvét, amelyben van egy érdekes, ismét neurológiával kapcsolatos fejezet is. Korábban csak az amigdalaról, a félelem mirigyéről beszéltünk, ellenben vannak olyan részei is az agynak – többnyire a jobboldali agyféltekében –, amelyek a zenére érzékenyek. Miközben a félelem mirigye, ez az antiszociális mirigy a gyűlölet neurológiai hátterét képezi, a másik, ami a zenére vonatkozik, az éppen a fordítottja ennek: a koralitást – a koralitásra való hajlamunkat – segíti elő.

H. M.: Az együtténeklést?

Cs. A.: Az együtténeklésre való képességet jelenti, a zene ugyanis nagyon szorosan kapcsolódik emocionális világunkhoz. Keressük, elfogadjuk és szeretjük a társaságot, a közösségben való létezést. A legnagyobb zeneművek közé tartozó kórusművek végső soron az ógörög tragédiák kórusaival kapcsolódnak egybe.

H. M.: És Nietzsche. Úgy határozta meg a tragédia születését: „a zene szelleméből”.

Cs. A.: Igen, igen: a *Trágon odéja*. Amit te a közös énekléskor éreztél, az mélységesen megható pillanat lehetett...

H. M.: Volt alkalmam felkészülni rá. Nagyvárad – legalábbis gyerekkoromban – magas polgári kultúrájával, idegenek iránti fogékonyságra kiválóan nevelő iskola volt. Rákóczi úti házunk szomszédja egykor magyar csendőriskola, majd román kaszánya lett.

Egy román tisztí gyerek volt a legjobb barátom, Puiu, átbújt a kerítésen, mindig együtt játszottunk, naphosszat. Máiig sem tudom felfogni, hogy milyen nyelven értettünk meg egymást. De megértettük.